

Rangjavesztett tudomány

ÁLOMFEJTÉS AZ ÓKORI MEZOPOTÁMIÁBAN

KOMORÓCZY GÉZA

Freud és Krúdy. Az álomfejtésről, még ha a legrégebb régiségről is, a 20. században és Magyarországon ezzel a két névvel kell kezdeni.¹ Vagy inkább talán: Krúdy és Freud. Az álomokkal foglalkozó több évezredes – igen, csaknem négy és fél ezer éves – szakirodalomban Sigmund Freud fellépése a századfordulón gyökeres változást hozott. Miben áll az álom magyarázatának freudi fordulata – ahogyan én ezt a változást nevezni szeretném?

Az álomfejtés a sumer szövegelemek óta a *divinatio* körébe tartozott, ennek egyik fajtája, azaz: jövendőmondás. Másképpen mondva, jeltudomány; a jövendőre: a minden-ség törvényeiben már eleve kész, de nem tudható és ezért az érintettek számára váratlanul bekövetkezendő eseményekre utaló jelek – előjelek (*omen*) – értelmezésének tudománya, mind az elmélet síkján, mind az értelmezés (álomfejtés) napi gyakorlatában, mind pedig a gyakorlati rendeltetésű szakirodalomban: ti. az álmoskönyvekben.

Az ókori álmoskönyvek, minden álmoskönyv, az álomból a jövőt akarja megtudni. Ellenben Freud számára az álom nem a jövő előjele: a lélek mélyére szorult vagy le-szorított – és így jelen lévő – múltat tárja fel. Információ, ha jól értem, a régen és igen mélyre eltemetett múlttól, legyen az akár az ösztönök filogenetikus múltja, akár a személyiséget ért élmények. Az álom mint *divinatio* felfogás elvetésében a freudista álommagyarázat és a nyomában kialakult iskolák, Carl G. Jung is – egyébként éles különbségeik és ellentéteik ellenére – teljes egyetértésben vannak egymással. Az újabb álomelméletek,² a kognitív pszichológiai magyarázatok is, természetesen, még távolabbra kerültek a régiek felfogásától. Az álmoskönyvek világgépének elutasítása, mit tagadjuk, diszkvalifikációt jelent; de nem csupán az előrehaladás eufóriája: egyszermind a tudomány fölényes legyintése is a tévúton járó régiek fölött. Tárgyilag, persze, indokolt és jogos; mégsem fogadható el méltányosnak, még kevésbé tudományos kritikának, mert történeti jelenséget a történeti összefüggésekből kiszakítva kezel. Arról mond le, ami nélkül nem lehetséges semmifajta egyetemes kultúra, s ez: a *másfélének* (az adott esetben: a másféle régiségnek) az *elfogulatlan szemlélete*, esetleg éppen a *megértése*.

Tudnunk kell: mára nemcsak a régi álmoskönyvek és a régiségből ismert álomelméletek „avultak el”, de éppen így Freud és – néhányan talán túlzásnak fogják találni – Jung álomelmélete is. Aki ma álomokkal foglalkozik, az egészen más okokból és más céllal, mint a régiek. Ez így van rendjén. A régiek másra kellene nekünk.

A történeti kutatásnak nem az a feladata, tudománytörténeti vonatkozásban, hogy megismételje vagy ismételtse, amit hajdani tudósok hirdettek. A tudománytörténet, végső soron, kritikai vizsgálódás, az kell hogy legyen; de

nem annyira a régiek kritikája, mint inkább a saját magunké: helyzetünké. A régiek tudománya a történeti folyamatok során szükségszerűen relativizálódik. Ezt a változást nevezte Thomas S. Kuhn paradigmaváltásnak. A tudománytörténetnek arra kell törekednie, hogy feltárja, milyen problémák foglalkoztatták a régiség tudósait, mi okból, és miért volt a probléma megoldása számukra történetesen az, ami. Hogy mi volt, lényege szerint, a tudományuk; mi volt az, ami a különböző korokban a tudomány státuszát elnyerhette. Tanulni, a saját helyzetünket illetően, többnyire nem abból fogunk, amit a régiek tudtak, bár speciális esetekben előfordul ez is; inkább abból tanulhatunk, amit a tudománytörténet a tudomány *körül* talál vagy inkább feltár: a magatartásból, ahogyan a régiek a tudásukat kezelték, és persze abból, ami az annak idején korszerű tudományukkal utóbb történt. A tudománytörténet mint társadalomtudomány arról szól, hogy mindig van, és lesz a mi számunkra is, *utóbb*. Maga a tudomány (*science*) mint jelenség akkor válik a társadalomtudományi érdeklődés számára igazán hasznossá vagy tanulságossá, amikor már mint tudományt megcáfolták, és a korszerű kutatás elmozdult más irányba. Amikor tételei már nem igazság, s kivált nem az egyedüli igazság, hanem csupán tételek, amelyeket mint történeti jelenséget tudunk mérlegelni. A tudománytörténet a tudomány önreflexiója. A ma bizarrnak tartott témakörökben sem éppen tanulság nélkül való.

Krúdy Gyula varázslatos *Álmoskönyve*³ még az imént leírt freudi fordulatot megelőző, klasszikus hagyomány talaján áll. Játékos önróniája irodalmi eszköz. Krúdy valójában ugyanolyan álommagyarázatot ad, mint az a fikatív – vagy nem fikatív: mindegy – ősi egyiptomi álmoskönyv, melyet emleget: tudjuk, a középkor óta minden álmoskönyvben az egyiptomi álmoskönyvek a tekintély; vagy mint a vénasszonyok, akikre helyenként szintén hivatkozik.

Csakhogy, állítom, a régi álmoskönyvek minden magyarázata valóban tudomány volt egykor. Annak szánták, s annak vették. Nem csupán abban az értelmében a szónak, ahogyan a félmúlt hetedhét határban nagyhírű látó vagy gyógyító embereire, az álomfejtőkre, asszonyra és emberre egyaránt, rámondhatták: *tudós*. Hanem sokkal *tudományosabb* értelemben is. Ezek a régi álmoskönyvek, vagy legalább a legjobbak közülük, mondjuk, Artemidórosz, az álom magyarázatában mindenképpen az adott kor tudományosságának jó, olykor pedig az éppen legjobb szintjét képviselték; szerkezetük, módszerük ugyanaz, bizonyítani fogom, mint általában a velük egybevethető tudományos irodalomé, s ezért feltét-

lenül helyük van a tudományok történetében; ott van a helyük.

A freudista elméletnek megtermékenyítő hatása volt századunkban a régi szövegek vizsgálatára. A lélekelemzés hívei nemegyszer igen hatásos magyarázatokat tudtak, s tudnak még ma is, fűzni a régi álmoleírásokhoz.⁴ Maguk az álmoskönyvek – furcsa módon – kevésbé érdekelték a freudizmus híveit.⁵ Még Carl Jung iskoláját is csak az álomszimbólumok foglalkoztatták igazából, nem pedig a régiek szimbólumértelmezési módszerei.

A freudista (pszichoanalitikus) álomelmélet félműlt tekintélye kétségen kívül hozzájárult ahhoz, hogy a régi álmoskönyvek korunkban sem kapták meg azt a rangot a történeti és tudománytörténeti kutatásokban, mint amelyet, mondjuk, a régiek úgynevezett asztrológiája azért csak-csak megszerzett magának. Történeti vagy irodalomtörténeti kézikönyvekben az álmoskönyv legfeljebb a ponyvairodalom, a népszerű tömegkultúra stb. rendjén szokott szerepelni. Az a beleélő képesség, amellyel Aby Warburg és a Warburg-kör a későantik és renaissance kori asztrológiát – ugyancsak jövődömondó tudomány – valódi történeti életre keltette, az álmoskönyvek vonatkozásában még mint pusztá vágy sem igen jelentkezett.

Mindenesetre, maguk az álmok iránt, úgy általában, talán a freudizmus utóhatásaképpen, de most már tőle függetlenül is, a tudományos érdeklődés továbbra is élénken látszik, mind lélektani, s még inkább orvosi-fiziológiai,⁶ mind pedig irodalmi vonatkozásban. Talán ez fog majd visszahatni az álomfejtés és az álmoskönyvek történetének kutatására is. Ami az ókori anyag tekintetében biztató kezdet: a régi álmoskönyvek modern szövegkiadásai és feldolgozásai.

Egyelőre még kísérletek sem igen történtek mostanában a láthatóan gazdag ókori álomfejtés elhelyezésére az antik tudományos irodalomban. Amire most igazán szükség volna, az éppen ez. Az antik, s még inkább az ókori keleti álomfejtés kutatására rávetül a mai tudományfogalom árnyéka. Álomfejtés, sőt álmoskönyv: nem lehet tudomány; a legjobb esetben is csak hiedelem, mindennapi tudás. Valamifajta *untergesunkenes Kulturgut*, leszivárgott tudás, a kifejezésnek nem annyira szociológiai értelmében, mint inkább a tudományok hierarchiája szerint. Az ókori álomfejtő szakirodalom napjainkban rangjavesztett tudomány. Én magam szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy régi rangjából, tudománytörténeti vonatkozásban, visszakapjon valamit. A pszeudotudományok tudománytörténeti rehabilitációja azonban, tágabb körben, szükségszerűen azzal jár, hogy viszont relativizálni kell a tudomány rangját. A tudomány minősítést csak történeti értelemben szabad értékjelzőnek tekintenünk, és abszolút érvényűnek semmiképpen sem, kivált nem a jelen vonatkozásában.⁷

Aki Artemidórosz álmoskönyvének bevezető soraiban az értekező megjegyzéseket olvassa (I, 1–12; IV, Bev. stb.), azt éppen a rendszerezés világossága, mondhatnám, filozófiai tisztasága kapja meg. Ezt az álomelemzést (*oneiro-kritiké / polikon*) tudós elme írta, semmi kétség. Igazi tudós, az anyaggyűjtéstől a mérlegelő értelmezésig. Munkája Ptolemaiosz *Tetrabiblos*-ához mérhető a leginkább. Nekünk is tudósnak kell őt tekintenünk. Ahhoz, hogy helyes képet alkothassunk magunknak akár az antik lélekelméletről, akár a tudományos rendszerezésről, de akár a tudományok társadalmi rangjáról is: az álomfejtés egykor virágzó irodalmi műfaját a maga valódi történetiségében kell látnunk, gondos elemzés alá vetve az erre alkalmas álmoskönyveket,

mindegyiküket a saját korának mércéjével mérve, és a kortárs szellemi élet más emlékeihez is viszonyítva.

Mezopotámiában irodalmi szövegek az i. e. 3. évezred óta tesznek említést álmokról. A. Leo Oppenheim, aki az ókori keleti álomfejtés monografikus feldolgozását adta, narratív szövegek, a királyfeliratok és eposzok álomleírásaiban két típust különböztet meg: az egyik az álombeli üzenet vagy kijelentés („message”), gyakorta az istenség álombeli megjelenése, *theophania*, a másik a szimbolikus álom. Az álombeli üzenet (rendszerint narratív királyfeliratokban) egyenes közlés, nem kell értelmezni, csak arra van szükség, hogy az elbeszélés fölvezesse az istenséget stb., aki az álomban maga mondja el, amit közölni akar. A leginkább az epikus költészetből ismert szimbolikus álmok közege rendszerint részletező elbeszélés, amely magában foglalja mind az álom, mind pedig az értelmezés leírását. Nemcsak magát az álmot: elmondja azt is, hogy a szimbólumok sorozatából szőtt álmot ki, milyen körülmények között, mi módon és milyen eredményre jutva fejtette meg. A mezopotámiai, egyiptomi, hettita, s nem utolsósorban bibliai (Genesis: József és a fáraó álmái; Dániel k. stb.) álomtörténetek ily módon megjelenítik számunkra az álomfejtés gyakorlatát is: megismerhetjük belőle az értelmezés technikáját és a körülményeket, amelyek az álomfejtést mint divinációs eljárást körülveszik és meghatározzák.

Az ókori keleti álmok két jelzett típusa, amelyeknek a különbségeit csak Oppenheim elemzései tárták fel, jellegzetes módon oszlik meg irodalmi műfajok, illetve történeti korszakok és kulturális közegek között. Az álombeli üzenet vagy kijelentés közege, magából a szövegből kitetszően, többnyire közvetlenül a kultusz. Az álom nem ritkán a szentélyben alvás (*incubatio*) során jön.⁸ Az álom és az üzenet vagy kijelentés *divinatio* volta mindig egyértelmű. A kijelentést csak férfiak, s közülük is leginkább a király vagy más kiválasztott, felkent személyek kapják. Az álom semmiféle további értelmezésre nem szorul. Ez az álom *oraculum* Egyiptomban tűnt föl először, az i. e. 2. évezred közepén, királyfeliratokban (nem a legkorábbi, de alighanem a legrégebb példák IV. Thotmesz Szfinx-sztéléje a gízai piramisokhoz közel), majd a hettita királyfeliratokban, és az i. e. 1. évezredi feliratokban Mezopotámiában is (Assurbán-apli, Nabú-naid). Nem irodalmi példáit azonban Mezopotámiából már az i. e. 2. évezred elejéről ismerjük, legalább rövid utalások formájában. Görögül majd a *chrématizmosz* (= *oraculum*) elnevezés fogja illeszteni.

Égészen más közegben találkozunk a szimbolikus álmok leírásaival. Ilyen rendszerint eposzokban, mitológikus elbeszélésekben szerepel. A hős – gyakran isten – álma mintegy véletlenül jön, s aki ilyen álmot lát, annak magának kell fölismernie az álom státusát. Azaz – hogy Artemidórosz terminológiájához (I, 1) folyamodom – neki magának kell eldöntenie, az álma csupán *enüpnion* (latinul majd: *insomnium*) volt-e, különféle nappali élményeinek kusznak inszervillanó emléke, avagy *oneirosz* (latinul majd: *somnium*), ami a jövődöntő jeleníti meg.⁹ Ha felismerte, hogy divinációs álmot látott: az álmot meg kell fejteni, rendszerint mások, e tudományban járatos szakemberek közreműködésével. Tudni kell megkülönböztetni egymástól az álombeli látomás e két típusát: az álom könnyen félrevezetheti a naiv embert. Ezért is van szükség a megfejtés-

hez szakemberre, például, már a sumer szövegekben, tudós öregasszonyra. A szimbolikus álmokhoz szövegeinkben mindig közvetlenül csatlakozik az értelmezés;¹⁰ a divinatio csak ez a kettő együtt. Szimbolikus álmok a mezopotámiai irodalomban az i. e. 3. évezred óta szerepelnek. A legkorábbi szöveg, melynek biztosan ismerjük a keletkezési körülményeit is, Gudea költői felirata.

A Bibliában a szimbolikus álmok narratív közege többnyire magas rangú nem zsidó személyiségek története; ezek az álomjelenetek, az álom és a megfejtés együtt, mintegy *couleur locale* az idegen világ ábrázolásában.¹¹ Mindamelllett, a zsidó szereplő rendszerint különös bölcsességről tesz bizonyosságot bennük; persze, isteni segítséggel: tudása a zsidó Isten fölényét is bizonyíthatja, mert a zsidó álomfejtők tudása mindig az Istentől ered, mégpedig rendszerint a kijelentés-álomhoz hasonló körülmények között. Ez a beállítás jelzi, hogy a bibliai szerzők meglehetősen tájékozottak voltak a divinatio és álomfejtés külföldi eljárásai terén. és pontosan ismerték ezek mindegyikének a közegét (*Sitz im Leben / setting*) is. Saját népevel Isten azonban közvetlenül és érthetően beszél, „magyarán”, nem pedig rejtvényekben (*hida*), ti. olyan szavakkal, amelyeket majd még meg kell fejteni (vö. Num. 12,8).

A továbbiak során nem az álomfejtés költői emlékeivel akarok foglalkozni, nem is a gyakorlat önmagukban mind érdekes részleteivel, hanem csupán egy technikai jellegű ékírással (akkád nyelvű) szöveggel, amelyet úgy ismerünk, hogy Asszír Álmoskönyv, A. Leo Oppenheim kiadása és feldolgozása nyomán; sajnos, csak igen töredékesen. A szöveggel kapcsolatos kutatásokat Oppenheim példás kiadása, negyedszázaddal ezelőtt, furcsa módon, éppen erényeivel, úgyszólván befagyasztotta. Ha az ékírással filológia nem tudott is túl sok újat fűzni Oppenheim példás szövegkiadásához és magyarázataihoz, komparatista elemzéseknek vagy az egyéb ékírással tudományos irodalommal való egybevetésnek még maradt tere az ő maradandó értékű eredményei után. Az Asszír Álmoskönyv, meggyőződésem, szokatlanul éles fényvel világítja meg a jövődöntendő irodalom helyét az ókori Mezopotámia szellemi életében.

Az Asszír Álmoskönyv tizenegy vagy tizenkét táblából álló – csupán jelzésül: *Gilgames*-eposz terjedelmű – sorozat, közelebbiről: omen-szövegek gyűjteménye, kiegészítve, a sorozat elején és végén, összesen három tábla terjedelemben, különböző ráolvasásokkal, amelyek az omenekben jelzett kedvezőtlen események elhárítására szolgálhattak. A táblák anyaga, ha nem számítjuk a ráolvasásokat, mint az omen-gyűjteményekben általában, csupa omen-szöveg, mindvégig. Hozzávetőleges becsléssel: összesen körülbelül ezer omen, vagy még több; jó, ha a harmada maradt fenn, s ez is helyenként igen töredékesen. A sorozat eredeti címét a kezdő szó vagy *incipit*, *Ziqíqu* isten neve adja. Ez a különben csak elvétve említett istenség, Samas fia, maga az Álom, illetve Szellem, Lélek vagy hasonló; a szó sumer eredetű. Mamu, a látomások istennője, a nővére. A legelső ráolvasás hozzájuk fordul, mintegy *invocatio*.

Maguknak az omen-szövegeknek a szerkezete mechanikusan sztereotip. Az első, leíró rész vagy *protaszisz* az előjel leírása, múlt időben: Ha valaki álomban ezt és ezt látta. A második rész, az *apodoszisz*, jövődöntés. Az álom mint előjel ebben az esetben rendszerint csupán egyetlen mozzanatot jelent, ritkán kettőt, ennél többet szinte soha. Az apodoszisz egyenes és közvetlen összefüggést tételez az álom, pontosabban, valamely álom adott mozzanata és a bekövetkezendő esemény között. Szabályos álmoskönyv:

amilyent mindenki forgatott már, ha mást nem, hát éppen Krúdyt.

Egyelőre még csak pusztán az omen-szövegek stílusának bemutatására idézek egy viszonylag ép szakaszt az álom-omenek legkorábbi gyűjteményéből.

Ha valaki (álomban) sokat utazik az országban:

Gond gondot követ.

Ha valaki sokat utazik a határon túl:

Tekintélyesnek fogják tartani.

Ha valaki álomban fölmege az égbe, és az istenek megáldják:

Ez az ember meghal.

Ha valaki álomban fölmege az égbe, és az istenek megátkozzák:

Ez az ember hosszú életű lesz.

Ha valaki álomban lemege az alvilágba:

A gazdag számára: gazdagság.

A szegény számára: szegénység.

Ha valaki álomban lemege az alvilágba, és a holtak megáldják:

Ez az ember meghal,

és nem otthon temetik el.

Ha valaki lemege az alvilágba,

és a holtak örvendenek neki:

A gazdag számára: [...]

Az alacsony helyzetű számára: bánat.

Ha valaki megcsókol egy halottat:

Ellenfelével szemben megáll.

Ha egy halott megcsókol valakit:

Vagyont szerez.

Az Asszír Álmoskönyv, abban a formájában, ahogyan ismerjük, nem túlságosan régi szöveg, semmiképpen sem vízözön előtti korból való, mint *Gilgames* története. Legtöbb töredéke Assur-bán-apli könyvtárából származik (az i. e. 7. század közepe), és a sorozatnak ezt a változatát talán nem is sokkal korábban állították össze, alkalmasint csak az i. e. 8. század vége felé, különböző korábbi források, jobbra babilóniai szövegek alapján. Egy későbbi keletű álmoskönyv példányból is fennmaradt egy nagyobb töredék, mégpedig Babilóniából, amely példány mindenképpen független az i. e. 7. századi asszír királyi könyvtár írnokainak irodalmi emlékeitől, és csakis a külön babilóniai hagyományt képviselheti. Babilóniában egy korábbi változatnak a töredéke is előkerült, az i. e. 2. évezred második feléből. Más táblák pedig, ugyancsak töredékek, Assurból, illetve Kalhuból (Nimrúd), a korábbi asszír fővárosokból. Assurban az i. e. 2. évezred vége óta, s Kalhuban az i. e. 9. század közepétől sok kiváló írnok működött, akik Asszírriában is meghonosították a babilóniai irodalmi hagyományt. Vannak az Asszír Álmoskönyvtől független álom-omenek is, többek között még az i. e. 2. évezred közepéről, Szúzából (Délnyugat-Irán), ahol ebben az időben élénk írnoki-tudományos tevékenység folyt, akkád nyelven, de kissé elmaradott-provinciális elszigeteltségben a kortárs Babilóniától.

Ilyenformán az álom-omenek történetét nagyjából az i. e. 2. évezred középső harmadától tudjuk nyomon követni Mezopotámiában. Az első gyűjtemények, alighanem csak néhány tucat álom-omen egy-egy táblán, minden bizonnyal még az óbabilóni korban keletkeztek, esetleg az i. e. 17. században, már régóta forgalomban lévő egyéb

omen-gyűjtemények árnyékában. Ezek az omen-szövegek az álom egészét, s közelebbről, valamelyik lényeges mozzanatot tekintik előjelnek. Később valamelyest finomodott az ominózus események megállapításának módszere: a későbbi omenek protasziszai sokkal analitikusabbak, kisebb elemekre bontják az álmokat stb. A legelső kisgyűjtemények egyetlen motívum változatait gyűjtik össze. Az i. e. 1. évezredben Babilóniában már jelentős anyag halmozódhatott fel az álom-omenek különféle kisebb gyűjteményeiből; ebből az anyagból szerkesztették meg, nyilván több változatban, s mindig a lehető teljesség igényével, az Álmoskönyvet, most már eklektikus módon, sok különböző motívumot állítva egymás mellé. Az álom-omenek gyűjteménye és a baljós álmok következményeit elhárító ráolvasások ekkor még külön gyűjteményeket képeztek egyelőre. A babilóniai álmoskönyv egyik vagy másik változatát, esetleg többet is közülük, átvették az asszír királyi írások, némi sietős és henyé átdolgozással, a szerkesztés során alkalmassal a sorozaton kívüli anyagot is felhasználva. Talán az asszír írások illesztették egymás mellé a ráolvasásokat és az omen-szövegeket is. Az egyik ráolvasás egy sumer imát idéz akkád fordításban. A ráolvasások és omen-szövegek nagy sorozatának „kánonikus” változata az Asszír Álmoskönyv, Ninivéből. Babilóniában az Álmoskönyv szövegahagyományra a jelenleg ismert agyagtáblákon csak az i. e. 1. évezred közepéig követhető nyomon, de nem lehetetlen, hogy a hagyományos álomfejtés is, mint a jövőmondás egyéb eljárásai, tovább élt, a hellenizmus korában, akár egészen az ékírásos írásbeliség megszűntéig (i. sz. 1. század).

Az álmoskönyvek, minden álmoskönyv, vizsgálatának csapdája a leírt álmok tartalmi elemzése: a legtöbb álmoskönyvelemző modern tudós, nemcsak – mondjuk – pszichológusok, hanem történészek is, nemhogy gyanútlanul: boldogan lépnek bele ebbe a csapdába; kielégülnek a motívumelemzésben. Csapda, ha a motívumokból, akár az álmok, akár a megfejtések motívumaiból történeti következtetéseket akarunk levonni, tartalmi alapon: ha következtetéseinket a tartalmi mozzanatokra építjük. Az álmoskönyvek anyaga mindig vegyes eredetű: akumulálódik. Ez azt jelenti, hogy történeti értelemben nem specifikus. Mindig banalitásokat tartalmaz, még ha szélsőségesen szokatlan vagy lehetetlen dolgokat is. Cicero mondta volt, hogy nem tudunk elképzelni olyan képtelenséget, lehetetlenséget vagy csuda dolgot, ami ne fordulhatna elő álmainkban.¹² Az álmoskönyvek, mindegyik a maga módján, éppen ennek a féktelen és korlátlan képzeletnek mennek elébe. Motívumaiknak semmi önálló értéke nincs. Az elemzésnek nem az egyes motívumokkal kell foglalkoznia, nem tartalmi részletekkel, hanem magával az álmoskönyvvel mint egésszel: a motívumokból kiépített rendszerrel, az álomtartalmaink rendszerezésének elveivel és módszereivel.

Nos, az Asszír Álmoskönyv a mezopotámiai jövőmondó irodalom része. A jövőmondás, tudjuk, tudomány volt: maga a tudomány. Legfőbb területei: egyrészt a máj-, a belső- (vagy bél-) és a csillagtudomány, amely szaktudományok rendre a spontán, a természetbe mintegy beleírt jelekkel foglalkoztak; s másrészt azok a technikák, amelyek révén az ember maga szerezhette meg az előjelet, például, nyíl kilövése, olajcsepp a serleg vizében, füst, madár röpte a templumban stb. Az álom spontán jel, de a ke-

zelése nem egyszerű. Az ember tényleg mindenfélét álmodik. A jövőmondás számára az álom csak akkor érdekes, ha a kérdező számára releváns információt (portentum) hordoz. Ennek meg kell fejtetni az értelmeit. Az ókori Kelet nyelveiben az előjelek értelmezését jelölő szakkifejezések (sumer: *bur*, akkád: *pasáru*, héber: *pásár* vagy *pátar* stb.) közönségesen mind azt jelentik: feltörni, feltárni, feloldani.

Nincs rá explicit szöveges bizonyítékunk, de az epikus költészetből ismert álomfejtés-jelenetek mutatják, hogy az álom „feltörés”-e alapján véve három műveletből áll. Ezek a műveletek: 1. az álom szegmentálása, 2. a szegmentumok egyenkénti értelmezése, és végül 3. az összegezés, az álom egészének értelmezése. A továbbiak során részletesen beszéllek mind a háromról.

1. A szegmentálás, ahogyan én a műveletet nevezni szeretném, az álomkép felbontása elemcire. Már maga ez a felbontás is értelmezés, természetesen. Akárki végzi az elemzést, az álom egészéből csak azokat az elemeket vagy mozzanatokot választja ki, amelyeknek jelentőséget tulajdonít, akár a bevált gyakorlat, hagyomány vagy konszenzus szerint, akár pedig rögtönözve, pillanatnyi benyomások alapján. Tudjuk, nincs és nem lehet olyan álom, amelyben a mélylélektani elemzés ne találná meg a neki ösztönélet valamilyen szimbólumát. Nem nehéz elképzelni, hogy az asszír álomtudós is csupán azokat a motívumokat emelte ki az elébe tárt álom szövevényéből, amelyekre tudta a magyarázatot: kézikönyvei, tapasztalatai vagy intuíciója alapján. Tudni lehet azt is, hogy aki álomfejtésre vállalkozik, a vele szemben ülő személy szorongásaiból szavak nélkül is megérez egyet s mást; az empátia is segíti őt az álom magyarázatában: abban, hogy az álomszűzsébből a kellő motívumot válassza ki magyarázatra. Mindez nyilván közhely, de talán mégsem fölösleges elmondani: a magától értetődő dolgok ismeretében könnyebben felismerhetjük, mi egyetemes az asszír tudósok könyveiben (univerzáliai), és mi specifikus, történetileg meghatározott.

Az álomfejtő nem fűz magyarázatot az álom minden részletéhez, nem is fűzhet. Ha megnézzük az ókori Kelet bármelyik nagyobb irodalmi álmát, legyen az Gudea felirata, a sumer Dumuzi-eposz, Dániel könyve, látjuk, hogy a szövegben elmondott álom sok apró részlete csak amolyan színezőelem vagy hitelesítő kellék; az elbeszélést ezek tesszék éltszerűvé. Ha tényleges álomról van szó, a szegmentálás annyit jelent, hogy az álomfejtő a narratív vagy vizuális egészéből elkülöníti, mintegy kiválasztja magának azokat a mozzanatokot, amelyeknek szimbólum értéket tulajdonít, s amelyekre az értelmezést fel tudja építeni. Persze, mindehhez még hozzá kell fűzni azt is, hogy az álomfejtés, a dolog természete szerint, annál gazdagabb és hatásosabb, minél több mozzanatoknak tud önálló szimbólumértéket adni.

A szegmentálás elve alapján érthetjük meg az Asszír Álmoskönyv, s általában is az álmoskönyvek szerkezetét. Egy álmoskönyv, ha ezt az elvet elfogadjuk, nem más, mint az álomképek szegmentumainak formalizált jegyzéke. Olyan mozzanatoké, amelyek tetszés szerint felbukkanhatnak a legkülönbözőbb álomképekben, mindenféle kombinációban, más elemek vagy mozzanatok társaságában. Hogy a nyelvi leírásból vegyek kölcsön egy szakszót: az álmoskönyv az álommorfémák katalógusa. Csináljak rá egy idegen szakkifejezést? Mondhatnánk, „hüpnéma”-katalógus; de a szó talán inkább maradjon csupán tréfás rögtönzés.

Már korábban is mondhattam volna, hogy a mezopotá-

miai tudományos irodalom felől nézve minden álmoskönyvet, a későbbieket is, végső soron omen-gyűjteménynek kell tekintenünk. Még azt is, amelyik, mint Artemidórosz, hosszasan elemzi az álmokat, s filozofikus megjegyzéseket fűz az értelmezéséhez. Még inkább a középkorban szokásos, és a leggyakrabban Dániel nevéhez kapcsolt egyszerű motívumjegyzékeket, amelyeknek a sorába tartozik, ha a végső lényegére egyszerűsítjük, Krúdy *Álmoskönyve* is. Az álmoskönyvek mögött mindig ott van a protaszisz és apodoszisz kapcsolata, a jel és a jelzett közötti összefüggés. Az omen-szöveg azt mondja, hogy ha ez és ez történt, vagy van, (akkor) az és amaz lesz: szükségszerűen, elháríthatatlanul.¹³ Ugyanezt mondja minden álmoskönyv is; annak értelmezésében, hogy mit jelent a szükségszerű, a különbséget már az omen-szövegen kívüli tényezők határozzák meg, a kontextus, a kulturális közeg.¹⁴

Álomszegmentumok formalizált katalógusa – mondtam az imént. Beszelnem kell a formalizálásról is. Az Asszír *Álmoskönyv*ben ugyanaz a szerkezeti elv érvényesül, mint általában a mezopotámiai tudományos szójegyzékekben. Ez annyit jelent, hogy az omen-szövegeket bizonyos szavak vagy kifejezések alapján rendezik el. Az ékírásban sok sumer szójel (*logogramma* vagy *sumerogramma*) használatos; ezek legtöbbje akkádul többféleképpen is olvasható, és némely sumer szójelnek akkádul számos jelentése van. Ha az Asszír *Álmoskönyvet* tanulmányozzuk, első pillantásra, gyanútlanul, arra gondolhatunk, hogy a szerkesztők tárgyi rendben csoportosították az anyagot. De nem. Az elv pontosan ugyanaz, mint a szójegyzékekben vagy mint a többi omen-gyűjteményben. Az állandó (invariáns) elem szakaszoként mindig egy-egy szójel. Az *Álmoskönyv*, mint minden omen-gyűjtemény, bár akkád szöveg, nagyobbbrészt más nyelvű szójelekkel (*heterogramma*) van írva, ti. sumer szójelekkel, amelyeket akkádul kellett olvasni. A szaklexikonok rövidítéseit, szóértékű grafikus szimbólumait és tömör szakkifejezéseit hozhatom fel párhuzamul.

Mégis, az *Álmoskönyv*ben a sumer szójel tulajdonképpen címszó vagy *lémma*; s ha az előbb kifejtett elgondolás megáll: az álom egy szegmentuma. Assur-bán-apli könyvtárának gyönyörű agyagtábláin, még a töredékeken is, tisztán látszik, láthatja az is, aki nem ismeri az ékírást, hogy melyik az a szójel vagy címszó, amely az adott szakasz omen-szövegeit – „fejezet”-t szervezi, amely az adott szakasznak a címe (lehetne). Ha valaki (szó szerint: egy ember) „megy”, „elmeget” (valahova), „repül”, „beesik” (vízbe stb.), „ül”, „átváltozik” (valamivé), „csinál” (megcsinál) (valamit), „szánt”, „kivág” (valamit), „viz” (valamit), „kap” (valamit), „megfog” (vagy: elvesz) (valamit), „eszik”, „iszik”, „vize” stb. Egy külön szakaszban: Ha a király (szó szerint: a trónszék). Az invariáns elem lehet isten, ég, csillag stb. is. A továbbiakban az omen-szövegek terjedelmes sorozatban közlik az adott címszó kombinációt minden lehetséges vagy elképzelhető kiegészítéssel. Sajátos mikroenciklopédizmus ez, jól ismert a végtelen szójegyzékekből.

Ha valaki azt álmodja, hogy más városba megy, akkor ez közel száz város felsorolását jelent. Megjegyzem, sok idegen város jó jel „az ember”-nek; például, Babilón: jólét, egy éven át; Hit (az Euphratész mentén, közel a mai Irák / Szíria határhoz): hosszú élet; Laban (talán: Libanon): hírnév. Van, ahová nem érdemes

álmodnod magad, csupa dél-iráqi helységnév, például, Laga: megrabolnak; Parsa: járványos betegséget kapsz; Jamutbal (a Tigristől keletre): lefognak. De folytatom az enciklopédikus szerkesztés bemutatását. Ha „az ember” azt álmodja, hogy ül, akkor ül széken, emelvényen, földön, gyékényen, gödörben; ül téren, gyűlésben stb. Ha a falra vezet, benedvesíti a falat, az utcát, befröcsköli saját magát, elárasztja az egész várost; vizelete folyhat előre, hátra, fölfelé, az égig, gödörbe, árokba, csatornába, folyóba stb. Ha húst eszik, eheti kecske, birka, kutya, róka, gazella, majom, vadállat húsát, eheti a színhúst, a belsőséget, a mócsingot, beharaphat önmaga testébe, saját kezébe vagy lábába, a barátjába, barátjának kezébe, lábába, arcába, barátja is az övébe, megeheti barátjának a szemét, leharaphatja a saját maga vagy barátja hímvesszejét, ehét élő ember húsából, ehét halott teteméből. Megölheti valakit, hogy megegye, megölheti és megeheti a saját testvérét, a tulajdon fiát. Ehet madarat, kacsát, galambot, varjút; ehét almát, fűgét, egy szem szőlőt, egy egész fűrtöt, mazsolát. Ehet homokot, földet, téglamorzsaléket, port, vályogház faláról lehulló agyagot; saját maga vagy barátja ürülékét, ganajt, vadállat hullatékát; hernyót, kukacot, hangyát, legyet – s ha tudnánk, még mi mindent; de a tábla, mondtam, töredékes. Másoktól kaphat inni pohárban, bögrében, korsóban; kaphat vizet folyóból, kútból, árokból, csatornából, pocsolyából; kaphat bort, sört, mézet, vadmézet, olajat, illatos olajat, marhafaggyút, birka-faggyút, madár, hal, oroszlán, farkas, kutya, szamár, ló, öszvér, gazella olajat vagy zsírt.

Innen visszatekintve, az eddigieknél pontosabban is megmondhatjuk, mi az álom elemi egysége, amit az elemző a szegmentálással az álomszüszéből kiemel. A – most az egyszer mégis használom a szót – *hüpnéma* rendszerint dinamikus, mint ahogyan maga az álom is az. Valamivel történik valami. Nyelvileg nézve, alany és állítmány, esetleg mindkettő kiegészítő elemekkel.

Folytatnám; „de unnád”: ahhoz, hogy lássuk, mit jelent az álom miniencciklopédiája, ennyi is elég. Szándékosan nem tesz megjegyzéseket az álmok tartalmára, a motívumokra; nem hivatkozom – könnyű volna pedig – hasonló anyagra más álmoskönyvekben. A felsorolással nem is akartam mást, mint jelezni, hogy az Asszír *Álmoskönyv* omen-szövegei a jól ismert tudományos rendben sorjáznak egymás után: a szójegyzékek és az egyéb omen-gyűjtemények másfél vagy két évezredes, jól bevált gyakorlata szerint.

Akármit álmodhatunk, használom, most már harmadszor, Cicero megfogalmazását: a legképtelenebb képtelenségeket is. Az Asszír *Álmoskönyv* bizarr motívumsorozatai azonban nem valóságos álmok valóságos képtelenségei. Az omen-szövegek sorozataiban a tudományos szójegyzékek *logikája* dolgozik. Éppen ez a tudomány benne: a babilóni tudomány. Mezopotámiában a legrégebb ékírási szójegyzékek óta, az i. e. 3. évezred közepétől, de talán még régebből, a legelső uruki sumer iskolai jegyzékektől kezdve az írónoki tudomány módszere a felsoroló (*taxatív*) teljesség. Nem általános elveket fogalmaztak meg, legalább írásban nem: kimerítő teljességgel felsoroltak mindent, ami az adott tárgyhöz tartozott. Még a kompilatív munkákban, a hasonló tárgyú gyűjtemények egységbe foglalása során is ezt az elvet követték: egymás mellé állítottak minden változatot. Enciklopédiáinkban, lexikonainkban ma is termékeny ez a régi elv. Más, mint az általánosítás integratív módszerei, a magasabb fogalmi egységbe foglalás; de semmiképpen sem „nem általánosítás”, hanem más szemlélet.

Hogy a végtelen sorozatokat semmifajta felsorolás nem mérítheti ki, jól tudták ők is. Arra is hagyományosan: a felsorolás formái között keresték meg az eszközöket, hogy megragadják a variálódás végtelen lehetőségeit. Abszurd vagy majdnem abszurd eseteket vettek fel. Az egyik omen-gyűjteményben az ikerszülés mint ominózus esemény lehetőségei között számolnak négyes, nyolcas stb. ikrekkel is. Nem mintha előfordult volna. De ha ikerszülés van, akkor az ikrek esetleg lehetnek ikrek ikrei is: a kettő többszöröse vagy hatványai szerint, s a tudománynak számot kell vetnie ezzel a lehetőséggel. És nemcsak numerikusan abszurd esetekre gondoltak, ez csak az egyik dimenzió. A másik dimenziót a variáció jelenti. Ha azt mondják, hogy kecske, birka, kutya, róka – én teszem hozzá: stb. – húsa, ez nemcsak kecske, birka, kutya és róka (stb.) húsa, hanem ezeken kívül disznóé, tevéé, elefánté is, már amennyiben ismerték ezeket az állatokat, lámáé biztosan nem: bármilyen állat, minden elképzelhető állat, minden állat húsa. A *taxatív teljesség* és a csapongó – hadd mondjam idegenes szóval is – *oszcilláló variálódás*: ezek a mezopotámiai tudomány módszerei, nem az általánosítás helyett, hanem az általánosításra vagy a teljesség megragadására. Enciklopédiáink, hogy megint erre hivatkozzam, vagy álmoskönyveink ma sem tudnak jobbat: mindent felsorolnak, ha lehet; s ha nem, néhány jellegzetes példát említenek.

A tudományos irodalom mint szöveg Mezopotámiában egységes elvek alapján szerveződik, s az alapelve a szójegyzékeké: a *szójelek rendjére* épülő szerkezet. Az ékírási logogrammák, mondhatni, természetesen módon alakítanak ki tematikus csoportokat, az anyagot mintegy fejezetekre tagolják. Ez az alapelv még kiégyesülhet az *asszociatív csoportosítás* elvével: a szinonimák, rokon fogalmak, az adott gyűjtőfogalomhoz tartozó egyéb szavak egymás mellé kerülhetnek. Az *Asszír Álmoskönyv* tematikus rendje pontosan ugyanaz, mint a többi omen-sorozaté.

Az álmoskönyvekben később sem látunk majd nagy változatosságot az anyag elrendezésében. Az i. e. 2. évezredi egyiptomi álmoskönyv, amely ugyancsak omen jellegű szövegekből áll, anyagát, eléggé különös módon, mindössze két nagy egységre osztja, kedvező és kedvezőtlen álmokra; más álmoskönyvekben ez a tagolás egyébként nemigen volt használatos. Az antik hagyományban a tematikus csoportosítás elve és az értekező álommagyarázat terjedt el, s ez az álmoskönyvtípus élt tovább a Földközi-tenger térségében a későbbi irodalmakban is, latinul, arabul, különféle más nyelveken. Emellett a középkorban, közvetlenül talán a bizánci álmoskönyvek nyomán, a latin Európában, de Európától Iránig nemzeti nyelveken is sokfelé elterjedtek a rövidebb-hosszabb ábécés álmoskönyvek (*somniale*); a címükben szerzőként a zsidó–keresztény–mohamedán kultúrkörben rendszerint Dániel próféta van megnevezve, olyannyira, hogy a *Liber Danielis* cím szinte csak annyit jelentett: álmoskönyv. Ehhez a típushoz tartozik Krúdy munkája is. Az ékírási írásbeliség felől nézve az ábécés álmoskönyv pusztán egy újabb változat a mezopotámiai tradícióra, csupán annyi különbséggel, amennyit az írásrendszerek különbözősége feltétlenül szükségessé tett: nem a szójelek szerint, hanem betűrendben. Nem akarom azt állítani, hogy az ábécés álmoskönyv Mezopotámiából eredne, akár csak végső soron is; jóllehet a mezopotámiai hagyomány

fennmaradásának, szórványos továbbélésének útjai egyelőre kifürkészhetetlenek. Mindössze annyit mondok, hogy Babilóniában az i. e. 2. évezredben kialakult a tudományos irodalomban a mondlatnyi terjedelmű (omen)szövegek nagyobb kompozíciós szerveződésének egy standard formája, mégpedig a szójegyzékek alapelve szerint, s ez a szerkezet azóta is használatos, hol mint eleven hagyomány, hol pedig mint újólag fölfedezett elemi módszer.¹⁵ Mindenesetre, az *Asszír Álmoskönyvről* biztosan tudhatjuk, hogy formájára és szerkezetére nézve, tehát mint szöveg, nem különbözött a kor tudományos irodalmától: maga is ennek része volt.

2. Az álomfejtés második művelete a szegmentumok értelmezése, egyenként, azaz jövőmondó értékük megállapítása. Az álmoskönyvekben a már ismert omen-szövegek második feléről van szó, az apodosziszról, helyesebben a protaszisz és az apodoszisz kapcsolatáról. Mit jelent az álomnak ez és ez a mozzanata? Az álomfejtésben és az álmoskönyvekben a legrejtélyesebb mindig éppen a kód: a rendszer, amely szerint a megfejtés az álom mozzanatait megfelelésbe hozza a jövőbeli valósággal. Ebben a vonatkozásban is kivételesen fontos szövegnek tartom az *Asszír Álmoskönyvet*. Nem azért, mert a legrégebb álmoskönyveink egyike: itt nem számít a kor. Hanem mert ismerjük, valamelyest, a tudományos hátterét, a mezopotámiai jövőmondó tudományt.

Ha az értelmezés értelmezését mint filológusi feladatot veszem, terepül a kisszakaszok kínálkoznak. Egy álom-omen önmagában semmit sem mond az értelmezés módszéről, már csak azért sem, mert tudjuk a csillagtudomány irodalmából, de egyébként is, hogy a megfejtés, az apodoszisz, ugyancsak variálódik, részben a tudósok judiciuma szerint, részben a szöveghagyományozás során. Az egész álmoskönyv meg rendszerint heterogén anyagot tartalmaz: már készen talált szövegrészeket vagy omeneket. Ahogyan a kutatás napjainkban többnyire nem, mondjuk, tankönyvekben él, hanem még mindig az *Aufsatz* műfajában: az omen-gyűjteményeknél is: elemzés céljára kisszakaszokat kell kiválasztanunk. Kisszakaszok az omen-szövegeknek azok a csoportjai, amelyekben közös lémma van. Itt van a legnagyobb valószínűsége annak, hogy egységes szerkezetet elemezhetünk. A módszer egyébként ki van próbálva: a proverbszerű szemiotikai elemzésében.¹⁶ A közmondásokból rendszerint csak az elemzés céljára állítjuk elő a kisszakaszt, formális jegyek alapján. A formális kritériumok tesztek lehetnének, hogy az elemzés ne a tartalommal foglalkozzék, hanem a közmondások gondolkodásmódjával, logikájával, amelyben a tartalmi mozzanatoknak nincs közvetlen szerepe. Az omen-irodalomban a végtelen sorozatokból a közös lémma alapján kimetszett kisszakaszok variánsokat fognak tartalmazni. Ez az egyetlen lehetőségünk arra, hogy a régiek tartalomorientált vagy tartalomtudatos értelmezési műveleteit formalizáljuk: megértsük.

Ami mármint az álommorféma értelmezését illeti, tudnunk kell, hogy a szakirodalom az álomfejtés tudományában sem napjainkban, sem a régiségben nem foglalhat magába mindent, aminek a gyakorlatban szerepe lehet, amit az álomfejtőnek tudnia kell. A tudomány nemcsak a könyvek ismerete: fratlan tudás, tapasztalat, a rögtönzés képessége is. Részben a szakma közkinccse, amivel mindenki tisztában van, aki a szakmában benne van, de leírni nem szokták szinte soha, s nem is igen lehet, érvényesen nem, mert szüntelenül változik, és esetleg iskolánként is rendre más. Részben azonban egyéni tudás, kinek-kinek a saját tuda-

mánya, rögtönzés, érzék, intuíció. Ha orvoshoz megyünk, ha álomfejtőhöz: igencsak ritkán tapasztaljuk, hogy meghallgatván, megvizsgálván minket, könyvekben kezdenének lapozgatni. Az álmoskönyvek sem mondanak meg mindent: ami le van írva, legfeljebb kis része az eleven tudománynak.

Ugyancsak Cicerótól tudjuk, s magam, máshol, más összefüggésben, már hosszasan írtam róla: az előjelek megfejtésekor Mezopotámiában két tényező matrixát alkalmazták, kétfajta bináris osztályozást. Ezek egyike, bizonyos ismertetőjegyeknél, a „megvan” versus „nincs meg” oppozíció, a másik pedig a tér felosztása két félre, a „mi” és a „nem mi” részekre (*pars familiaris*, illetve *pars hostilis*). A leginkább a májjóslásban látunk tisztán. Itt ha valami, ami a máj anatómiája szerint normális, ha „megvan” a *pars familiarison*, az mint előjel kedvező, ha „nincs meg”, kedvezőtlen; ha „megvan” a *pars hostilisen*, mint előjel kedvezőtlen, ha „nincs meg”, kedvező. Az álomorfémák értelmezésében is hasonló osztályozás érvényesül. De az álomoknak azért más a természete, s másképpen működik az álomfejtés logikája is.

Az álom az értelmezés során mint az élet ellentéte jelenik meg, mint „nem élet”. Mintha az álom eleve a *pars hostilis* volna. Egyértelmű megfogalmazásban olvashatjuk ezt a tételt az egyik zsidó midrásban, ahhoz a bibliai szakaszhoz kapcsolódva, amelyben Jahve isten mély álmot (*tardéma*) bocsát Ádámrá, hogy kivegye egyik bordáját.¹⁷ A halál élményének, mondja R. Hinena bar Jichak, az egyik változata (*noblut*)¹⁸ az alvás; a prófécia élményének egyik változata az álom; és az eljövendő élet egyik változata a szombat. Az álom, hogy más szavakkal mondjam, olyan, mint a prófécia; és az alvás olyan, mint a halál. Ha a szövegezésben nem fogalmi is, az „élet” versus „nem élet” vonatkozásában hasonlóan egyértelmű az egyik sumer Gilgames-eposzban („Gilgames, Enkidu és az alvilág”), és ennek nyomán az akkád eposz XII. tábláján az „élet” versus „nem élet”, „világ” versus „nem világ” ellentét megvalósulása az apró élet-mozzanatok szintjén. A fordított (*inversus*) világ; de a szó szerinti értelmében ennek a kifejezésnek: ami itt igen, az ott nem, ami itt bent, az ott kint, ami itt jobb, az ott bal, ami itt csók, az ott pofon stb. Ellenkező oldal, ellentétes értelem: az álomorfémák értelmezése ennek a transzformációnak a végrehajtása. A neve legyen ez: „más-világ” kód. Az életmozzanatok felbukkanása az álomban prognosztikai értéke szerint valóságos értékének éppen az ellentéte. A jellegzetes esetek: „van” / „nincs”; „igen” / „nem”; „jó” / „rossz” stb. Az álomfejtés, nagy általánosságban mondva, erre a bináris oppozícióra épül föl, jóllehet sok esetben nem látjuk tisztán, hogy az adott jelenet éppen melyik mozzanatra, részletre, kvalitásának milyen elemére stb. rakódik rá a más értelmezés. A más-világ kódot az Asszír Álmoskönyv is meglehetősen következetességgel alkalmazza, és számunkra is könnyen felismerhető. Emlékezzünk a fentebb idézett álom-omenek egyik kis szakaszára, ahol a „más-világ” kód tisztán érvényesül:

*Ha valaki álmában fölmege az égbe,
és az istenek megáldják:
Ez az ember meghal.
Ha valaki álmában fölmege az égbe,
és az istenek megátkozzák:
Ez az ember hosszú életű lesz.*

Azoknak a hétköznapi dolgoknak, amelyek a valóság-

ban rosszak, kellemetlenek, a jövőmondó értéke rendszerint kedvező, és fordítva. Ebben az értelemben, például, a vizelet, ürülék, hányás, illetve a tetem érintése stb., minden visszatartó cselekvés, incestus stb., önmagában, mindig kedvező értelmezést kap.

*Ha valaki (álmában) a saját vizeletében kezet mos:
Nagy vagyon.
Ha a vizeletével lefröcsköl magát:
A karámja tágasabb lesz.
Ha a vizelete az ég felé folyik:
Fia, akit nemzeni fog, tekintélyes lesz.
Ő maga rövid ideig él.*

Ugyancsak könnyű felismerni az Asszír Álmoskönyvben egy másik kódot, amelyet talán úgy nevezhetünk el, hogy asszociációs kód. Az álomorfémákat olyasmire vonatkoztatják, ami azonos, de legalábbis kapcsolatban van, a morféma valamely lényeges elemével. Vizelet: valami olyasmi, ami „az (illető)ből jön”, „tőle származik”. Nemi szerv: fiúgyermek. Belsőség (állaté): „(lelki) nyugalom”. Ez a kód sokkal tágabb teret enged a képzeteknek, mint amit mi még egyértelműnek tarthatunk, az asszociációk gyakran – a mi számunkra – túl szabadok: az asszociatív képzet nem az arisztotelészi kategorikus szillogizmusok szerint működik.

Az asszociációs kód egy változata, nemcsak az Asszír Álmoskönyvben, de az álomfejtésben általában, magához a nyelvhez kötődik: nyelvi asszociáció, szófacsarás, szójáték („pun”).¹⁹ A szóhangzás-asszociációk minden nyelvben szerepet kapnak a dekódolásban, nemcsak jóslatok (*oraculum*) vagy álmok megfejtésében, hanem a hasonló – vagy esetleg csak ilyennek tekintett – szövegek titkos jelentésének feltárásában.²⁰ Maga Freud is a (nyelvi) *elvetés* elemzésével kezdi lélekelemző tanulmányait, s az itt nyert tapasztalatokat hasznosítja az álom elemzésében. A hangzás hasonlósága mintegy jele a dolgok hasonlatosságának. Ami az akkád szójátékokat illeti, örülhetünk, ha egyáltalán felismerjük őket.

Hogy az álom konkrétan mire vonatkozik, azt rendszerint a kiterjesztés kód határozza meg. Az álom adott motívuma jelzi, hogy az omen milyen vonatkozásban jelez változást. A „vonatkozás” valami módon kapcsolatban áll a motívummal. Az ékírásos álom omenek egyik szakaszában az álom pecséthengert mutat.

*Ha valaki (álmában) pecsételőt ad neki:
Fia lesz.
Ha valaki kötözött pecsételőt ad neki:
Nem lesznek sem fia, sem lányai.
Ha valaki írott pecsételőt ad neki:
(Ez az ember) vagy: Hírnevet szerez;
vagy: Fia lesz, törvény szerinti örököse.
Ha valaki képes pecsételőt ad neki:
Fiai lesznek;
lelkében nyugalom lesz.
Ha valaki királyi pecsételőt ad neki:
Oltalmazó istene és istennője lesz.
Ha valaki régi pecsételőt ad neki:
Törvény szerinti örökös;
vagy: Jelet fog kapni.*

Ha valaki átfúrt pecsételőt ad neki:
Törvény szerinti örököse lesz.
Ha valaki tömör [értsd: nem átfúrt]
pecsételőt ad neki:
Tömött fülű fia lesz.

Azért választottam ezt a szakaszt, mert fő motívuma, a pecsét-henger, kultúraspecifikus. Ezek az álmok: jellegzetesen Mezopotámia. A pecsét-henger: tulajdonjel. Jogi érvénye van. Lenyomata ugyanolyan értékű, mint nálunk a saját kezű aláírás. Az álomban a pecsét-henger csupa olyasmit jelez, ami az illető személy jogi és vagyoni státusát érinti. Minden pecsét-henger-álom órá magára vonatkozik, tulajdonára, az örökösére. Pecsét-hengert látni jegyez fiú örökös: a jogi és vagyoni biztonságot. A törött és összekötözve (megdrótozva) használt pecsét-henger nem kedvező. A részletekhez hadd jegyezzem még meg, hogy a pecsét-hengerek felületén kép (domborművéset) vagy / és írás van. Ha írás, az többnyire a tulajdonos neve (is). A név, felíratban: hírnév; a sumer eposzban Gilgames a nevét akarja felírni, oda, ahova más még nem írta fel a maga nevét: a tartós vagy örök hírnevet keresi. Ezt ígéri az álomban látott felíratos pecsét-henger is. Más. A legtöbb pecsét-hengert, hogy végig lehessen görgetni az agyagtáblán, átfúrták. Ez a pecsét-henger normális állapota. Ha nincs átfúrva, nem normális, azaz tömött, mint a süketek füle. Nem tudtam megállni, hogy ne csináljak – meglehet, esetlen – szó-játékot a magyar szövegben is. Azt hiszem, ez a szakasz jelzi, további magyarázatok nélkül, mit akarok mondani a ki-terjesztés kód kifejezéssel.

Kombinációikkal együtt, ez a néhány kód elegendő ahhoz, hogy megértsük a mezopotámiai álomfejtés logikáját. Minden álmat nem tudunk visszavezetni rájuk; de hát, mint említettem, nem is szillogizmusok. Hogy az álom valamelyik motívuma azt jelenti-e, amit az *Asszír Álmoskönyv* mond róla: erre a kérdésre csak egy felelet adható. Igen, számukra ezt jelenti; különben nem ezt írták volna. Persze, az i. e. I. évezredben is volt, nyilván, több felfogás, több vélemény. Nekünk nem az asszírok álmait kell értelmeznünk, hanem az asszír álomfejtő tudományt. A kódokat, ebben a formában, mi fogalmazzuk meg: de a régiek *reasoningje* alapján, s ezek illetékesen rekonstrukciók. Amit állítunk, csupán annyi, hogy az *Álmoskönyvben* és más mezopotámiai álom omenekben ez a néhány kód elfogadhatóan leírja, a mi fogalmi eszközeinkkel, az előjelek értelmezésének logikáját.

Ahogy más omengyűjteményekben is számos példát látunk rá, az *Asszír Álmoskönyvben* a motívumok felsorolásában több helyütt jól észrevehető a – mint fentebb neveztem – taxatív teljességre törekvés, de még inkább a csapongó variálódás. Az omen-gyűjtemény szerkesztője figyelembe akar venni minden eshetőséget, mert előfordulhat bármi, és számít arra, hogy hátha tényleg előfordul. Egy adott omen-szövegre megírja a szükséges variánsokat, mégpedig úgy, hogy megválogtatja a paramétereket: az álomszegmentum (a protaszisz) valamelyik elemét. Nem kétséges, hogy az álom-omenek egy része kiszámított, tudatos alkotás, elméleti megfontolásból létrehozott konstrukció.

3. Az álomfejtés legutolsó művelete az összegező értékelés, az álom egészének értékelése. Ez már nem az álmoskönyv feladata, hanem az álomfejtőé. A mezopotámiai epikus költészet álomleírásai, de ugyanúgy Dániel könyve is, mutatják, hogy a részletek egyenkénti megfejtése

– a szegmentálás és azonosítás – után az álomfejtő végül összegezi az álom egészének jelentését. Narratív álmok vagy álomtörténetek esetében ez nem más, mint a szegmentumok megfejtése során kapott értékek: a jel helyett a jelzett beillesztése az álom eredeti narratív struktúrájába. A hétköznapi álomfejtés alighanem hasonló volt, de részleteket erről nem ismerünk.

A jövőmondó tudomány más területein, ahol a végeredmény homogén részletekből tevődik össze, a leleteket csak összesítették. Különösen egyszerű az összesítés a bináris („van” versus „nincs”, „igen” versus „nem”) kód szerint: csupán össze kell számlálni a + és – eredményeket. Van, ahol minőségi összegezésre van lehetőség, a lelet összetevőinek hierarchiája szerint. Ilyen esetekben már nagy szerepet játszik a mérlegelés. Eldöntendő kérdésekre ezekkel a módszerekkel lehetett választ kapni az előjelekből. Ám az álom spontán omen, nem befolyásolható, még az incubatio is csak a külső körülményeket teremti meg. Az álomfejtés befejező lépéseit nem tudjuk formalizálni azon túlmenően, amit az imént a narratív álmok kapcsán mondtam.

Csak jelezni lehet azt is, hogy az álomfejtés nem volt elszigetelve a jövőmondás egyéb eljárásaitól. A jövőmondó tudományok szemléleti és módszertani egységét az teremtette meg és tartotta fenn, hogy egymásra voltak utalva. A jóslat értékéről bizonyosságot szerezni leginkább egy másfajta eljárás hasonló eredménye által lehetett. Az eredmények független ellenőrzése a tudományos kutatásban elengedhetetlen. Az álomfejtés eredményét rendszerint juhok májában ellenőrizték (*hépatoszkopia*). Egy verses történeti elbeszélés szerint a szorongatott helyzetben lévő Narám-Szín király a különböző technikákkal nyert jósjeleket szeretné ellenőriztetni éjszakai álom útján is. Mursilis hettita király egy országos járvány idején kiadja az utasítást, hogy a csapás okát tudják meg, akár omenből, akár az ő álma alapján, akár pedig látnoktól; a szöveghely egyik változata ezeken kívül említi még a papnők vagy papok incubatióját.

Az álomfejtők státusa Mezopotámiában nem egészen ugyanaz, mint a jövőmondó tudomány más szakembereié. Sejthetőleg többféle álomfejtés és álomfejtő szakember volt. Folklórszinten az álmokat igen gyakran öregasszonyok értelmezik. Ugyanez a helyzet az epikus költészetben is, csakhogy itt az öregasszonyok istennők vagy papnők, és templomban működnek. (A többi szereplő is azonos, vagy, mint a király, hasonló státusú.) A szertartások szintjén is vannak adatok nőkről az álomfejtéssel kapcsolatos szerepekben, de ezek a szerepek alkalmasint inkább papi méltóságokat vagy tisztségeket jelentenek, férfi vagy női papságot egyaránt, semmint a mindentudó jósnők vagy látó öregasszonyok informális rangját.

A vidéki városokban vagy falun élő, csak a ráérő idejében, vagy ha nagyon kérlelik, tudós álomfejtő aligha bön-gesztte az *Asszír Álmoskönyv* agyagtábláit; ami neki kellett, tudta fejből, és látogatói is inkább bízták benne magában, mint az írásban. Könyvre, a standardizált tudásra, nem az amatőrnek vagy *part-time* szakembernek: éppen a professzionistának volt szüksége. Ezért az álomfejtő szövegeket már eleve a tudományos irodalomhoz kell sorolnunk. Az álomfejtés professzionalizálódása nyilván párhuzamos volt a jövőmondás többi ágának fejlődésével. A szövegek időrendjéből ítélve az álomfejtés némi fáziskésésben volt. De így legalább átvehette a másutt már jól bevált módszereket. A professzionalizálódott álomfejtés az omen-szövegek és a szójegyzékek mintájára rögzítette és alakított

ta tovább az álomról való ismereteket. Az i. e. 2. évezred közepétől kezdve, amióta álom-omenek vannak, az álomfejtés a tudományos jóvendőmondás része. A saját álmaról nyilván ezután is mindenki azt gondolta, amit akart, és másoknak is szabadon adhatott tanácsot, ha megkérdezték, de a hivatalos státust és a tudomány rangját élvező álomfejtés az omen-irodalomhoz és a többi jóvendőmondástudományhoz igazodott. Az álmoskönyv ennek a szaktudománynak a szakirodalma.

Már utaltam arra, hogy az álomfejtés történeti emlékeit naivitás tartalmi szempontból vizsgálni. Mégis, egy rövid megjegyzést én is teszek az álmok tartalmára. Óhatatlanul is fölmerül a kérdés, hogy a régi álmoskönyvek hagyomány görgette, korábbi könyvekből kiírt álmomotívumokban megfogható-e az álomélmény egyáltalán. Egy igen jó gyakorló pszichológus, aki az álmokat mint a személyiség aktuális feszültségeinek szimbolikus meg- (vagy: át-) fogalmazását nézi, minden freudi és jungi magyarázaton túllépve is talál álomuniverzálákat. Néhány ezek közül szerepel már az *Asszír Álmoskönyvben* is: esés, repülés, meztelenség, szex. Ha jól látom a szakirodalomban, újabban már ezeket az élményeket is lehet az alvás fiziológiája felől magyarázni. A meztelen álomélmény *libido* és *archetipus* magasságokból ilyen mélyre zuhant. Nehéz elképzelni, hogy ezek után a történések az álmok tartalmi elemeivel bármit is kezdhetne, hacsak nem effélélt, Krúdy-módorában: Királlyal álmodni: Marxistának jegyez feudalizmust. Az álmoskönyvek, álomleírások stb. összehasonlító vizsgálata kiszűrhet bizonyos univerzálákat: de aligha a történész, és nem is a pszichológus számára.

Álmok és csillagok: befejezésül néhány szót hadd mondjak erről is; az álom-omenek eredetileg a babilóni csillagtudomány miatt kezdtek érdekelni. Úgy gondoltam, a kuriózus álomfejtés megvilágíthat valamit a babilóni tudományosságban használatos módszerekből. Ez a várakozásom, azt hiszem, igazolódott. Az álmokról és álomfejtésről az ékírásos szövegektől függetlenül is vannak ismereteink, s ezért könnyebb megítélni, mi módon kezelték őket a babilóniak, hogyan dolgozták ki az értelmezés módszereit, mi tette náluk az álomfejtést tudománnyá, mint az ékírásos forrásanyag más területein, ahol nemcsak az értelmezés, de néha a lelet is kicsúszik a kezünkből. Azt szeretnénk megérteni, hogy mi az a tudomány. A tudomány státusa a társadalomban, felelőssége önmaga és a közege iránt. Mitől lesz egy bizonyos ismeretanyagból tudomány; meddig és milyen feltételek mellett marad az. Minderről az álom-omenekből valóban kiderül egy és más. A babilóni álomfejtés nem volt a kutatás önálló területe: szerves része volt a tudományos jóvendőmondásnak. A módszerei egy részét is más szakterületekről vette át. Az álom-omenek, éppen mert az anyagukról egyéb ismereteink is vannak, jó példa arra, hogy megértsük a morfológiáját a tudományos módszerek transzpozíciójának, s általában az alkalmazott tudományaknak.

Az álomfejtés csillaga Mezopotámiában egyszerre kelt fel a csillagtudományával. Gudea a csillagot, amelyet jósjelnek tekintett, álmában látta, s az omen jelentését egy öreg istenség, egy nő fejtette meg neki. Ha ehhez hozzáteszem, hogy az uralkodó az álom és a csillagomen megértése után elvégezte a juhmájvizsgálatot is, láthatjuk, hogy az i. e. 3. évezred végén a csillagtudomány, a májtudomány és

az álomtudomány egyszerre lépnek be az írásbeliségbe. A továbbiakban is együtt haladtak, mindvégig.

A csillagtudomány és az álomtudomány között egy igen fontos különbség volt. Amolyan feladat- vagy szerepmegosztás. A csillagtudomány, mint a jóvendőmondó tudomány egésze is, első, klasszikus formájában csak országos dolgokra tekint: királyi művészet (*royal art*, mint Robert Eisler könyvének címe mondja), ti. csak királyok, és ezzel az ország sorsával foglalkozik. Magánember ezért nem is művelheti. Ellenben az álomfejtés a közember dolgaival; mondjuk így, „polgári” jóvendőmondás. Álmodni mindenki lát vagy láthat, értelmezésével is bárki próbálkozhat, nem feltétlenül kell speciális felkészültség hozzá. Az uralkodó álmai is csak álmok, mint bárki másnak az álmai. Az álom értelmezésében lehet különbség a motívum értékében, attól függően, hogy király álmában szerepel-e, vagy közemberében; de a motívum azért ugyanaz. Az *Asszír Álmoskönyvben* egy külön kis szakasz foglalkozik a trónszék álmaival.²¹

Azt mondanám, hogy ha a csillagtudomány a tudományok univerzumában a makrokozmosz, akkor az álomtudomány jelenti a mikrokozmoszt. Az álomfejtés egészében véve a jóvendőmondás individuális irányzata volt, talán mindig is az. Népszerűvé válása, terjedése és növekedése, professzionalizálódása alighanem mindig kísérő jelensége, és nemcsak Babilóniában, egyfajta individualizációnak vagy a társadalom privatizálódásának.

Népszerűségét, persze, csak növelte, hogy ez volt a legolcsóbb jóvendőmondó eljárás: az álom magától jön, és ingyen van; értelmezése is sokkal egyszerűbb, mint a juhmájvizsgálat találatos jeleké.²²

A királyi csillagtudomány (asztronómia / asztrológia) mellett az álomfejtés a tömegek számára szóló jóvendőmondás. Talán még az az állítás is megkockáztatható, hogy az i. e. 1. évezredben a csillagtudomány és az álomfejtés együtt jelentették a korszerű tudomány egészét: szemben a hagyományos, még mindig nagy tekintélyt élvező, de nagy apparátushoz kötött, már kissé régi divatú, igen költséges máj- és belsősgtudománnyal. A tudomány kettévált: egy királyi és egy közemberi vonulatra. Nem sokkal később, Babilóniában már az i. e. 5. század végén, megjelent a csillagtudomány individuális változata is: a szépreményű horoszkóp-asztrológia (genethlologia)²³.

Némi melankóliával, de beletörődve a változtathatatlanba: az örök változásba, meg kell kérdeznem még, befejezésül: Mi történik a mindenkori tudománnyal, ha lejárt az ideje? Azaz, ha megváltozott a *paradigma*: a közfelfogás, az uralkodó szemlélet. A babilóni tudományok nagyjából elenyésztek, csapdájában a tudományos világnézetnek, a jóvendőmondó tudománynak, a tudomány jóvendőmondó funkciójában való meggyőződésnek. Nem egészen: némely elemet fenntartott belőlük a naptárrendszer, a görög és arab asztrológia stb., illetve az antikvitásban nem túl jó hírű káldeus vagy káld jóvendőmondás.²⁴ Ez az egyik lehetősége a tudománynak: belekerülni a szellemi élet *recycling* folyamatába, elemekre hullni és ismét elemeivé válni más rendszereknek. Fennmaradhat változatlanul is, ha nem is a nagy rendszer egésze, de bizonyos részrendszerei. Kimetszve az egykori összefüggéseiből, e részrendszerek aztán hamarost elszigetelődnek, elveszítik kapcsolataikat az új gondolatokhoz és paradigmákhoz, még kevésbé tudnak, mint eddig, kritikailag szembenézni ön-

magukkal, alapelveikkel: obskurantizálódnak. A zodiákus asztrológia, a horoszkóptudomány, az egyedül tudományos világnézet: kell még több példa!

A tudomány mint szöveg tartósabb, időtállóbb szövet lehet. A *textus* öntörvényű világ, el tud válni a paradigmától, amely létrehozta, s élni tud, most már a saját jogán. A tudományos szöveg legjobbját ez: irodalomvá válni. Nem lesz, nem lehet minden akadémiai értekezésből könnyű olvasmány, elalvás előttre való, avagy leányregény; de hát az irodalom egyébként sem ez. Az igazán jó tudományos szöveg a létrejött idején világot teremtett, a maga világát, s ez a világ érdeklődést fog kiváltani akkor is, ha mindaz, amit a munka eredetileg közölt, már nem lesz érdekes: a tényanyag, a tételek, a paradigma. Csak újabb példákat említve, csak futólag. Gibbont nem a római történelem miatt olvassuk, s tekinti nemzeti klasszikusának egy negyed világirodalomnyi közönség, ti. az angol. Frazer már nem idézhető, úgy értem,

tudományos dolgozatban, mert semmi sem áll meg belőle, még a szavak sem, olyan szavak sem, mint, mondjuk, a mágia; de mégis, a Nemi partján, képzeletben is, ő marad a szellemi kalauzunk. Freud álomfejtését is, mint tudományt, elsodorta az Acheron.²⁵ Szövege azonban eleven; újabb és újabb kiadások a bizonyosság rá. Csak annyi a titok, hogy úgy kell olvasni, mint regényt. Dokumentarista prózát.

Mégis Krúdy legyen az utolsó név, akit említék; s az *Álmoskönyv* az utolsó hivatkozás. Azt hiszem, neki sikerült, az írói teremtés mozdulatával, kicsiben megcsinálnia, amiről beszéltek: modellálni az évszázados folyamatot, a tudományos, technikai, gyakorlati szöveg átlényegülését (*transubstantiatio*) irodalomvá. A jövőndönmű tudomány egyik szakterületének száraz szakmúfaja, az álmoskönyv, melyből négy és fél ezer év néz vissza ránk, Krúdy mesterkezében már eleve: szürrealista regény.

JEGYZETEK

1. Előadás az Ókortudományi Társaságban, *Csillagtudomány és álomfejtés Mlézopotámiában* címmel, 1988. február. – A végleges szöveget Providence-ben (Rhode Island, USA) dolgoztam ki, 1991. március. A meghívásért és a szíves vendégszeretetért köszönetem illeti a Brown University: Program in Judaic Studies munkatársait, s mindenképp az intézet vezetőjét, Ernest S. Frerichs professzort. A tanulmányút költségeinek fedezéséhez hozzájárult a Soros Foundation (New York) támogatása is; ezúton is köszönöm. – Tanulmányom szorosabban assziriológiai vonatkozású részeit előadtam a Brandeis University (Waltham, MA) meghívására tartott előadásomban: *Scholarship and Erudition in Cuneiform Texts*, 1991. április 22-én. – A tanulmányt itt kisebb, főként bibliográfiai jellegű rövidítésekkel közlöm. A teljes szöveg olvasható lesz *Bezárkózás a nemzeti hagyományba* című, előkészületben lévő könyvemben.

2. Nem kimondottan az újabb álomfejtés és álomelméletek története, de tudománytörténeti kérdésekről is jó képet ad Hunt (1969). Kimutatja (p. 87 skk.), többek között, hogy az álmok kognitív célú felhasználásának történeti változásai során az érdeklődés az archetipikus vagy prognosztikus („*prophetic*”) jelleg felől egyre inkább eltoltódott az orvosi vagy személyes („*personal-mnemonic*”) mozzanatokra.

3. *Álmoskönyv*, szerkesztette Krúdy Gyula, amint a régibb kiadások címlapján olvasható (kezemben a negyedik kiadás, Budapest: Athenaeum, é.n. [1947]). – Krúdy a könyvet 1919-ben írta, az első kiadás (változat) 1920-ban jelent meg. Keletkezéséről ő maga ír egy tárcájában, *A szigetlakó álmái* címmel (1923, újabban

in: *Vallomás*, Budapest: Magvető, 1963, 74–79); és egy interjúban, melyből a forrás-olvasmányaira vonatkozó részt idézi és saját kutatásai alapján kiegészíti Barta András, in: Krúdy Gyula, *Álmoskönyv / Tenyerjósítások könyve* (9., bőv. kiadás, Budapest: Szépirodalmi, 1983), p. 581. Ugyanő jelzi azt is, hogy Freud álomértelmezései, jobbra Ferenczi Sándor munkái és személyes közlései nyomán, bizonyos hatást gyakoroltak Krúdy felfogására, s így művére.

4. A legutóbbi példák egyike George Devereux könyve: *Dreams in Greek Tragedy. An Ethno-Psycho-Analytical Study* (Berkeley & Los Angeles: U. of California Press, 1976). A szerző klasszikus, majd hogyanem orthodox freudista pszichoanalitikus, emellett jól képzett az anthropológia és klasszika-filológia terén is; az álomleírások Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész darabjaiban az ő számára mintha egy pszichoanalitikus rendelő fehér díványa mellett fölvetett anamnézisek volnának.

5. Maga Freud, bevezetésképpen, említést tesz ugyan a régiek álommagyarázatairól, de álmoskönyvekre csak futólag hivatkozik: *Almolí* (héber nyelvű, de jiddis fordításban is elterjedt zsidó álmoskönyv a 16. századból) egy lábjegyzetben (id. kiadás, p. 3), *Achmet* (arab–bizánci álmoskönyv a 11. századból) a bibliográfiában (uo., p. 459) szerepel; Artemidóroszról pedig csak utóbbinak az álmok osztályozására vonatkozó nézeti kapcsán beszél (uo., p. 2).

6. Nincs kompetenciám ahhoz, hogy az álom fiziológiai kutatásának mai helyzetéről képet adjak. Én magam nagy haszonnal forogtam, többek között, a Jayne Gackenbach szerkesztette tanulmánygyűjteményt (1987).

7. Részletesebben írtam ezekről a kérdésekről *A tudományos világnézet csapdájában: A babilóni csillagtudomány* címmel. Jelen dolgozatomban is közvetlenül ehhez a tanulmányhoz csatlakozok. A babilóni jóvendőmondásra vonatkozó szakirodalomhoz is ld. uo. A tudomány társadalmi státusának kritikájához ld. Paul Feyerabend könyveit.

8. Az *incubatio* témájának klasszikus feldolgozása: L. Deubner, *De incubatione capita quattuor* (Lipsiae: 1900). Mezopotámiában, Gudea felirata kapcsán: Kmoskó Mihály, *Eine uralte Beschreibung der Inkubation*, *Zeitschrift für Assyriologie* 29 (1914/1915), 158–171.

9. Artemidórosz osztályozása Platón követi (vö. *Polit.*, 71D-72B; *Tim.*, 571C-572B), de a terminológia már Hérodotosznál megtalálható. Macrobius rendszere sokkal tagoltabb (vö. *Somnium Scipionis*, I, 3), s az a késő-antik és bizánci szerzőké is.

10. Dániel könyvében Nebúkadneccar egyszerre akarja megtudni az álmot és annak értelmezését (2, 4), s Dániel, akivel az Ég istene tudatta a király éjszakai látomását, valóban egyszerre közli vele mindkettőt, hangsúlyozottan mint divinatiót. A történet pointe-je, gondolatmenetünk szempontjából, az, hogy a szimbolikus álomban, mint ami a Nebúkadneccar is volt, csak az álom és a megfejtés együtt a divinatio, tehát a babilóni király követelése, ha szokatlan is, egyáltalán nem abszurd szeszély. – Az álomlátás státusát a megfejtés határozza meg, visszamenőleg. A *Babilóni Talmud* (R. Hiszda) szerint az álom, megfejtés nélkül: levél, melyet nem olvastak el (bT Ber. IX, 14 = p. 55A). Ugyanebbe az irányba mutat az a megfigyelés, hogy az ember az álmokat valami módon rendszerint már értelmezésükkel együtt álmodja. Erről a terepmunkát végző anthropológusok rendszeresen beszámolnak a primitív társadalmak köréből is.

11. A kivételek: József csillag és gabonakéve álmai (Gen. 37), illetve a midjáni katona álma Gideon történetében (Bírák 7,13).

12. *De divinatione*, II, 71: „Nihil tam praepostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest quod non possimus somniare.”

13. A *Babilóni Talmud* józanul mérlegel, és számol azzal, hogy az álomnak csak egy része válik valóra, s ami valóra válik, az sem azonnal (bT Ber. IX, 15 = p. 55B).

14. A haljós álmok következményeinek elhárítására szolgáló eljárások, például, a ráolvasások az *Asszír Álmok* könyvében, nem cáfolják ezt az állítást, inkább erősítik: a haljós jóvendülés nélkül bizonyosan valóra vált volna.

15. A közmondások vagy idézetek gyűjteményeiben napjainkban is szokásos, hogy a tematikus elrendezés vagy a kezdő szavak betűrendje helyett a *lemma* betűrendjében helyezik el az anyagot.

16. Az ékirásos szöveganyagban az omen-szöveg, a protaszisz – apodoszisz struktúra, az omen-irodalmon kívül a jogi irodalomban használatos. Ítélet-gyűjteményeink, Hammurapi felirata stb., s egyáltalán, az egész kazuisztikus jog, az omen-szövegek struktúrájára épül. Annak belátásához, hogy Hammurapinál nem törvé-

nyek vannak, hanem ítélet-minták, s a gyűjtemény nem kódex, hanem didaktikus felirat, hozzájárult a szövegforma elemzése és mibenlétének megértése is.

17. Gen. Rabba XVII, 5,3 ad Gen. 2, 21-22 (ed. J. Theodor & Ch. Albeck, Jerusalem: Waterman Books, 1965), p. 156 sk.

18. Theodor és Albeck kommentárja a szónál Jes. 34, 4-re utal: (...) leesik minden seregük, mint a levél leesése a szőlőről. Az ige: *nábal*, „hullik”, „leesik”. A közkeletű fordításokban a szó: „Analogie” (A. Wünsche), „partial realization” (J. Neusner). Magyarul azt mondanám: „eset”, „aleset”.

19. Freud, a talán leginkább maradandó könyvében (*Psychopathologie des Alltagslebens*, 1901; magyarul: *A mindennapi élet pszichopatológiája*, Budapest, 1958), arra használta a nyelvborlósókat, hogy elfojtott tudattartalmak nyomába erjedjen a segítségükkel. Az álmok nyelvi hátterét a szakirodalom egyébként behatóan tárgyalja.

20. Egy friss és személyes példát említék (Providence, RI, 1991. április 1.); a tárgy csábít arra, hogy ennyire személyes legyenek. A jelen kézirat befejezésén dolgozva, napok óta halogattam néhány fontos telefonhívásomat. Az elintézetlen ügyek kissé már nyomasztottak. Az e napra (!) virradó éjszaka a következő álmot láttam. – Egy hegyi vízmosásban vagy patakban megyek fölfelé. Nem tudom, mi okból, a kezembem kis gyíkot tartok. A víz sodra, bár hegynek föl, a folyással szemben mentem, egyre erősebb lett, s az állatka is kicsúszott a kezemből. Eleinte követett, majd elém vágott, és előttem haladt, és egyre nagyobb lett. Végül már úgy láttam, hogy valóságos krokodilus, és valamiképpen ő húz engem. Hirtelen tudtam, hogy az egész jelenet álom, és hogy jelentése van. Megkérdeztem magamtól, mit jelenthet, hogy egy krokodilus került elém. Még mindig álomban, hirtelen tudtam, hogy az állat *crocodile*, és nekem el kell intéznem a sürgős telefonhívásokat (*to dial*). Ekkor felébredtem, rövid időre. – Az álom-történethez még hozzá kell tennem a következőket. Nagyon ritkán szoktam álmodni, ha netán álmodom is, rendszerint nem jegyzem meg, mit, és általában nincs bennem semmi különösebb érdeklődés az álmok iránt, vagyis a magam álmai rendszerint egyáltalán nem foglalkoztatnak. Az itt leírt álomban, amennyire utólag, a felébredés után, elemezni tudtam, magyarul beszéltem önmagamhoz, de a legvégén, amikor a *punt* megértettem, hirtelen tudtam, hogy minden angol nyelvű, visszamenőleg is. Egyébként a megszokott időben feküdtem le; az álom nem sokkal az elalvás utáni időszakra esett, amennyire meg tudom ítélni, az ún. REM alvási szakaszra (= Rapid Eye Movement, erről ld. Moorcroft, 1987). Utólag biztos vagyok abban, hogy más körülmények között, például, ha nem a jelen kéziratot dolgozom, ha nem angol nyelvi közegben, ha krónikusan befejezetlen munkáim miatt nem állandóan a *nolentem trahunt* gondjával küzdenék (vö. Ducunt volentem fata, nolentem trahunt: Seneca, *Epistulae morales*, 107,12) stb., nem álmodtam volna ilyesmit, vagy ha igen, nem maradt volna meg az emlékeze-

temben még reggelig sem. – Ami pedig azt illeti, hogy nem szoktam álmodni. A *Babilóni Talmud* (R. Zeira) szerint (bT Ber. IX, 16 = p. 55B) aki hét egymást követő napon át nem álmodik, az gonosz ember. A súlyos elmarasztalás azért nyomban enyhít is: Lehet, hogy volt álma, csak nem emlékszik rá. – Más. A magában az álomban megmagyarázott álom motívumához megjegyezhetem, hogy ismeri a mezopotámiai irodalom is, Nabú-naid egyik feliratán, a király legitimációs álmának leírásában szerepel (magyarul ld. Komoróczy G. ford., in: Harmatta János, Szerk., *Ókori Keleti Történeti Chrestomathia*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1965, p. 228 skk.; elemzéséhez vö. Oppenheim, *The Interpretation of Dreams*, p. 204 sk.). Az *Asszír Álmoskönyvben* van is egy omen, sajnos, csak a protaszisz maradt fenn, mely hasonló esetre vonatkozik: „Ha valaki álmában álmodt lát, és az álmodt elmondja (ti. az álomfejtőnek): [...]”. – Megjegyzendő, végül, még az is, hogy a *Babilóni Talmud* (R. Johanan) szerint (bT Ber. IX, 21 = p. 55B) az az álom, amelyet magában az álomban fejtenek meg, biztosan igaz. – Egyébként másnap reggel rögtön az első dolgom volt, hogy elintézzem, amit addig halogattam, a telefonjaimat.

21. Méltóságos álmok: „Ha valaki a »trónszék«-re vizek”: az illethető lehet férfi, nő, kutya, disznó. – Ha a »trónszék« meglátja egy nő

„titká”-t (azaz: szemérmét), illetve, „Ha más az ő »titká«-t látja meg”. – „Ha a »trónszék« álmában hány, vagy szennyvízbe nyúl, disznó húsát eszi, kutya tereméhez ér, leesik a tetőről” stb. – Mit mondjak: nem éppen a *Royal Art of Astrology* ...ntjén álló jelek.

22. Csak a késő-középkorra hivatkozom. Az asztronómiát és az álomfejtést a középkorban is együvé tartozónak tekintették. Az összehasonlítást az álomfejtés javára a technika egyszerűsége dönti el, mint ritka világhosszúval megfogalmazva olvashatjuk a 12. századi Pascalis Romanus, a *Liber thesauri occulti* című munka szerzőjétől: „Nam in somniis vita et mors (stb.) levius quam in astronomia cognoscuntur, quia perceptio astronomie multiplicior est ac difficilior.” Idézi T. Gregory, *I sogni e gli astri*, in: Uő, Ed., 1985, az idézet: p. 117, 20. jegyz. (Pascalis szövegét kiadta: S. Collin-Roset, *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age* 30, 1963, p. 141 skk.)

23. A jelenleg ismert legkorábbi horoszkóp egy ékírásos agyagtáblán olvasható, a –409 (= i.e. 410) évből.

24. A „káldeus” tudós: sarlatán.

25. Emlékszünk: „Flectere si neque superos, Acheronta movebo” – volt a *Die Traumdeutung* mottója (= *Aeneis* VII, 312); természetesen, Freudnál más értelemben.

IRODALOM

ALEXANDER, Charles N., et al., *Transcendental Consciousness: A Fourth State of Consciousness beyond Sleep, Dreaming and Waking*, in: Jayne Gackenbach, Ed., *Sleep and Dreams. A Sourcebook* (New York & London: Garland Publ., 1987), 282-315

ARTEMIDORUS (Daldianus), *Oneirocriticon*, ed. R.A. Pack (Lipsiae: Teubner, 1963). Újabb fordításai: Robert J. White, *The Interpretation of Dreams. Oneirocritica by Artemidorus. Translation and Commentary* (Park Ridge, NJ: Noyes Press, 1975); D. del Corno, *Artemidoro. Il libro dei sogni* (Milano: 1975); Karl Brackertz, *Artemidor von Daldis, Das Traumbuch* (Zürich & München: Artemis Verlag, 1979 / München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1979)

BRACKERTZ, Karl, *Das Traumbuch des Achmet ben Sirin übersetzt und erläutert* (München: C.H. Beck, 1986)

DAMBSKA, I., *Le problème des songes dans la philosophie des anciens Grecs, Revue Philosophique de la France et de l'Étranger* 151 (1961), 11-24

DENTAN, Robert K., *Ethnographic Considerations in the Cross-Cultural Study of Dreaming*, in: J. Gackenbach, Ed., *Sleep and Dreams*, 317-358, kül. p. 326 skk.: What Do Dreams Mean?

DODDS, E.R., *The Greeks and the Irrational* (Berkeley & Los Angeles: U. of California Press, 1951)

EISLER, Robert, *The Royal Art of Astrology* (London: Herbert Joseph, 1946)

FARADAY, Ann, *The Dream Game* (New York, etc.: Harper & Row, 1974), p. 66 skk.: Eight Common Dream Themes

FEYERABEND, Paul K., *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge* (London: New Left Books, 1975; rev. London & New York: Verso, 1988)

Uő, *Science in a Free Society* (London: New Left Books, 1978)

Uő, *Farewell to Reason* (London & New York: Verso, 1987)

Uő, *Three Dialogues on Knowledge* (Oxford: Blackwell, 1991)

FREUD, Sigm., *Die Traumdeutung* (1899) (7. kiad., Leipzig & Wien: Franz Deuticke, 1922). Magyarul legutóbb: *Álomfejtés* (Budapest: Helikon, 1985)

FRIEDEN, Ken, *Freud's Dream of Interpretation* (Albany, NY: State U. of New York Press, 1990)

FROMM, Erich, *The Forgotten Language. An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths* (New York & Toronto: Rinehart, 1951), p. 109 skk.: The History of Dream Interpretation; p. 148 skk.: The Art of Dream Interpretation

GACKENBACH, Jayne, Ed., *Sleep and Dreams. A Sourcebook* (New York & London: Garland Publ., 1987), 282-315

GOFF, Jacques Le, *Le christianisme et les rêves* (IIe – VIIIe siècles), in: T. Gregory, Ed., *I sogni nel medioevo* (Roma: Edizioni dell'Ateneo, 1985), 171-218, ld. 216 skk.

GREGORY, Tullio, Ed., *I sogni nel medioevo* (*Lessico intellettuale europeo*, 35) (Roma: Ateneo, 1985)

GRINSTEIN, A., *Sigmund Freud's Dreams* (New York: International Universities Press, 1980)

GRUNBAUM, Gustave E. von & Roger Caillios, Eds., *The Dream and Human Societies* (Berkeley: U. of California Press, 1966)

HAHN István, *Álomfejtés és társadalmi valóság. Artemidorus Daldianus mint társadalomtörténeti forrás* (*Értekezések, emlékezések*) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985)

HUNT, Harry T., *Toward a Cognitive Psychology of Dreams*, in: Jayne Gackenbach, Ed., *Sleep and Dreams. A Sourcebook* (New York & London: Garland Publ., 1987), 251-281

HUNT, Harry T., *The Multiplicity of Dreams: Memory, Imagination, and Consciousness* (New Haven & London: Yale U. Press, 1989)

JUNG, Carl G., *The Practical Use of Dream-Analysis* (1934), in: R.F.C. Hull, Transl., *Collected Works of Carl G. Jung*, 16 (Princeton: Bollingen, 1954), 139-161

Uő, *On the Nature of Dreams* (1948), in: Uo., 8 (1960), 281-297

Uő, *Symbols and the Interpretation of Dreams* (1964), in: Uo., 18 (1976), 185-264

JUNG, C.G., *Dream Analysis: Notes of the Seminar Given in 1928-1930*, Ed. W. McGuire (Princeton, NJ: Princeton U. Press, 1984)

KESSELS, A.H.M., *Ancient Systems of Dream-Classification, Mnemosyne*, 4th ser., 22 (1969), 389-424

Uő, *Studies on the Dreams in Greek Literature* (Utrecht, 1978)

KUHN, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions* (*International Encyclopedia of Unified Science. Foundations of the Unity of Science*, 2, no. 2) (2. kiad., Chicago: U. of Chicago Press, 1970). Magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete* (Budapest: Gondolat, 1984)

LEWIS, Naphtali, *The Interpretation of Dreams and Portents* (*Aspects of Antiquity*) (Toronto & Sarasota: Hakkert, 1976)

LIESHOUT, R.G.A. van, *The Greeks on Dreams* (Utrecht, 1980)

LLOYD, Geoffrey E.R., *The Revolutions of Wisdom: Studies in the Claims and Practice of Ancient Greek Science* (Berkeley, etc.: U. of California Press, 1987), p. 30 skk.

MOORCROFT, William H., *Overview of Sleep*, in: J. Gackenbach, Ed., *Sleep and Dreams*, pp. 3-29

OVERHELMAN, Steven M., *The Oneirocritic Literature of the Late Roman and Byzantine Eras of Greece: Manuscript Studies*, etc., I-II (Thesis, U. of Minnesota, 1981) (University Microfilms, no. 81-25,998)

OPPENHEIM, A. Leo, *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East* (*Transactions of the American Philosophical Society*, NS 46, no. 3) (Philadelphia: American Philosophical Society, 1956); és újabb fragmentumok: *New Fragments of the Assyrian Dream-Book, Iraq* 31 (1969), 153-165.